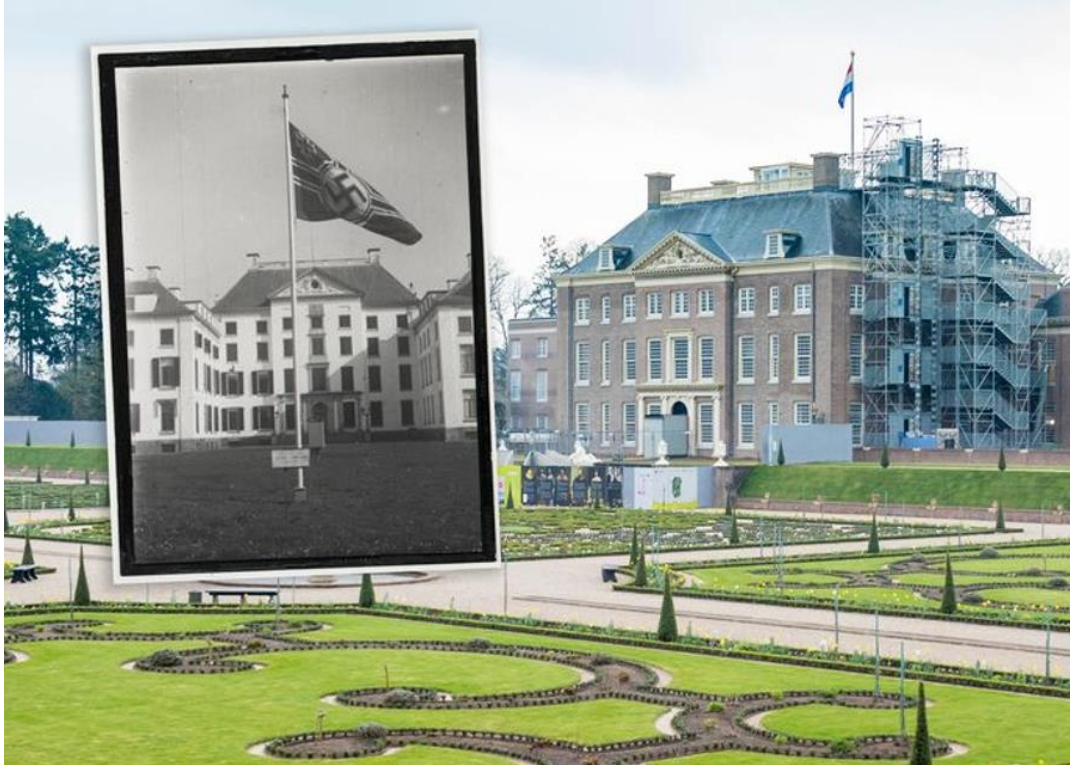


# De nazivlag wapperde fier voor paleis Het Loo. Hoe ‘fout’ waren kastelen en landgoederen in de oorlog?



Paleis Het Loo © Brunopress

Door drs. Niek Megens, 2021. De Stentor

## Onze landgoederen en kastelen waren buitenkansjes in oorlogstijd

Wat gebeurde er in de oorlog op onze landgoederen en kastelen? Weinigen weten het, maar het is vaak nog spannender dan je dacht. Zo hadden de Duitsers op de Oexerhof bij Deventer een spionnenschool ingericht, werd paleis Het Loo onder meer gebruikt als hersteloord (Kriegslazarett) en had de SS een opleidingsoord op landgoed Avegoor in Ellecom.

Kastelen en landgoederen speelden een belangrijke rol in de Tweede Wereldoorlog. Toch is hun functie in oorlogstijd nooit goed onderzocht. Dr. Elyze Storms-Smeets van Gelders Genootschap brengt daar de komende jaren verandering in met haar onderzoek ‘Oorlog in Arcadië’.

*Als je op zo’n plek bent, gaat het meestal niet over de oorlog, maar over hoe  
mooi het eruitziet*

dr. Elyze Storms-Smeets, Gelders Genootschap

Landgoed Avegoor, op de zuidelijke Veluwerand. Hier lieten de Duitsers Joodse dwangarbeiders een sporthal bouwen, die er nu nog staat [‘De hel van Ellecom’]. Topnazi Heinrich Himmler (Hitlers Reichsführer SS) kwam daar op 1 februari 1944 met NSB-leider Anton Mussert en rijkscommissaris Dr. Arthur Seyss-Inquart hoogstpersoonlijk een kijkje nemen. Zo zijn er nog tientallen voorbeelden uit donkere tijden.

### Kastelen waren buitenkansjes

Dat we zo weinig weten van de duistere oorlogsjaren op landgoederen en kastelen, verbaast Elyze Storms-Smeets, senior-adviseur Erfgoed en Landschap bij het Gelders Genootschap, niet. *“Als je op zo’n plek bent, gaat het meestal niet over de oorlog, maar over hoe mooi het eruitziet.”* Met haar onderzoek ‘Oorlog in Arcadië’ wil ze dat veranderen. *“Er gebeurde in die periode op landgoederen veel dat nooit is onderzocht. We hebben de neiging er snel overheen te stappen.”*



\*

Dr. Elyze Storms-Smeets bij kasteel Doorwerth. © Rolf Hensel

Voor de bezetter waren kastelen en landgoederen logistieke buitenkansjes: ruimte voor onderdak van mensen en opslag van goederen. Eigen kazernes



hadden de Duitsers niet. De brede gazons bleken uitermate geschikt als parkeerplaats voor militaire voertuigen. Bijkomend voordeel was dat de gebouwen meestal beschut in het groen lagen, waardoor er geen pottenkijkers waren.

### Een oorlogsgerelateerde functie

*„We zien nu al dat de rol van kastelen en landgoederen veel groter was dan we dachten”,* zegt Storms. Behalve voor militaire doelen, werden ze ook ingezet als weeshuis, ziekenhuis [‘Kriegs Lazarett’], school of opleidingscentrum. *“Dat verraste ons. Meer dan tachtig Gelderse landgoederen hadden een oorlogsgerelateerde functie. Voor de andere provincies brengen we dat nu in beeld, voorlopige resultaten bevestigen deze aantallen.”*

### Hakenkruis bij paleis Het Loo

Een van de meest in het oog springende is paleis Het Loo in Apeldoorn. Al snel na de Duitse inval nam de bezetter hier zijn intrek. *“Daarmee maakten ze een politiek statement. De koningin was naar Engeland en de Duitsers hesen de swastikavlag op Het Loo. Daarmee geef je wel een boodschap af.”*

De meeste eigenaren durfden hun landgoed niet te ontvluchten [...]. Zij werden gedwongen zich tot de bezetter te verhouden. Dat leverde buitengewoon spannende situaties op. Er zijn voorbeelden van landgoederen waar zowel Duitsers als onderduikers gelijktijdig onderdak hadden. Zelfs op Het Loo zaten onderduikers [...], terwijl de hakenkruisvlaggen fier wapperden op de binnenplaats.



De nazivlag wappert voor paleis Het Loo. De bezetter geeft hiermee een duidelijk signaal af. Het paleis werd al op 12 mei 1940 door de Duitsers ingenomen. © Paleis Het Loo.

Toch lag beschuldiging van collaboratie op de loer, niet iedereen in de lokale gemeenschap wist wat de kasteelheer precies uitspookte met de Duitsers. *“Wat doe je als het Duitse leger op je stoep staat om paarden te vorderen”,* geeft Storms-Smeets als voorbeeld. *“Ben je dan een collaborateur als je meewerkt? Veel mensen probeerden gewoon te overleven.”*

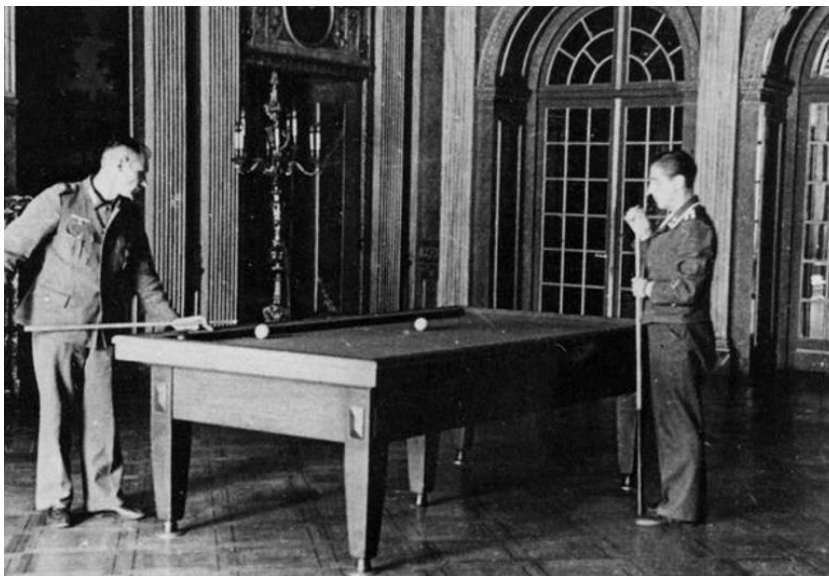
Fred Vogelzang, wetenschappelijk medewerker van de Nederlandse Kastelenstichting, herkent die gevoeligheid. *“In de regio’s circuleren veel verhalen die nooit te boek zijn gesteld en dus ook niet zijn gecontroleerd. Men oordeelt dan makkelijk in zwart-wit, met goed of fout als moreel kompas. Alsof er geen grijstinten zijn. Ben je fout als je hout leverde aan de Duitsers? We kennen voorbeelden van eigenaren die de Duitsers te vriend hielden om hun bezit in stand te houden en hun kinderen te beschermen. Tegelijkertijd hielpen ze onderduikers. Die dubbelheid kom je veel tegen.”*

Engelsen en Canadezen waren minder netjes. Als die een wijnkelder aantreffen, was er geen houden aan

Elyze Storms-Smeets

Storms-Smeets proeft bij adellijke families terughoudendheid, maar ook voorzichtig enthousiasme om te kijken naar het eigen oorlogsverleden. *“Soms weten ze zelf ook niet wat hun ouders of grootouders in die jaren deden. Dat vinden ze best spannend.”*

Ze prijst zich gelukkig dat het onderzoek heel Nederland behelst, hoewel Gelderland haar primaire werkgebied is. *“Alles hangt met elkaar samen. Neem de aanleg van de Atlantikwall langs de kustprovincies. Weeshuizen in die regio's werden leeggehaald, waarna die kinderen terechtkwamen op landgoederen in het oosten en zuiden. Door ons landelijke onderzoek kunnen we regio's met elkaar verbinden.”*



Duitse officieren spelen een potje biljart op paleis Het Loo. © Paleis Het Loo

## Meubilair in de fik

Na de bevrijding namen Canadezen en Engelsen de landgoederen in gebruik.

De Geallieerden waren niet per se voorzichtiger. Vogelzang: *“De Duitsers gingen in de eerste oorlogsjaren relatief voorzichtig om met eigendommen.*

*Later bezondigden ze zich aan kunstroof. Engelsen en Canadezen waren minder netjes. Als die een wijnkelder aantreffen, was er geen houden aan. Als het koud was, werd het meubilair opgestookt.”*

Voor veel families was de Tweede Wereldoorlog een kantelpunt, dat het einde van het landgoed inluidde. *“Het was niet meer te exploiteren”*, zegt Storms-Smeets. *“De inkomsten waren te laag, er was oorlogsschade. Veel families besloten het omliggende land te verkopen, waardoor op het laatst alleen het veel te dure huis overbleef.”* Stichtingen als ‘Geldersch Landschap’ en ‘Kasteelen’ en gemeenten en projectontwikkelaars namen die landhuizen over.

## Schrijnend voorbeeld

Het onderzoek richt zich ook op de vraag hoe we tegenwoordig met de erfenis van de Tweede Wereldoorlog omgaan. Schrijnend voorbeeld is landgoed Reuversweerd bij Brummen, waar baron van Sytzama bij een wraakactie door de Duitsers werd gefusilleerd. Het huis raakte daarna bij beschietingen zwaar beschadigd.

*“Na de oorlog haalde de barones alle huisraad op en sloot het huis. Zo heeft het er zeventig jaar bijgelegen, inclusief kogelgaten in de muren.”* Het landhuis heeft een nieuwe eigenaar, die restauratieplannen heeft. *“Die oorlogsschade vertelt een bijzonder verhaal. De vraag is, laat je de kogelgaten zitten of niet?”*



Landgoed Reuversweerd in Brummen. Deze foto werd genomen tijdens 'Orange the World', waarbij gebouwen oranje kleuren om aandacht wordt gevraagd voor geweld tegen vrouwen. © Soroptimistclub Zutphen

De onderzoekers verwachten dat het eindresultaat in 2023 in boekvorm is te lezen. *“Tussendoor publiceren we in tijdschriften. Zo hopen we de aandacht voor dit thema vast te houden. Ik ben benieuwd wat er nog meer naar boven komt. Als mensen verhalen, foto’s of dagboeken hebben, kunnen ze ons ontzettend helpen om het plaatje completer te krijgen.”*

## Hoe Het Loo werd uitgewoond door de Duitsers

De Duitse inval is voor de bewoners van paleis Het Loo geen verrassing. De dreiging van oorlog hangt al maanden in de lucht. Al in september 1939 verhuist koningin Wilhelmina van Apeldoorn naar Den Haag, om dichterbij de regering te kunnen zijn.

Dat de bezetter Het Loo zou overnemen, was een logische gedachte. *“In november gaf ze opdracht aan haar paleis personeel om persoonlijke eigendommen uit haar werkkamer in veiligheid te brengen”,* zegt Paul Rem, conservator van Het Loo. *“Vlak voor de inval was ze nog even op Het Loo om afscheid te nemen en instructies te geven. Dat was een uiterst bewogen moment voor haar, zo vertelde zij later.”*

Op 10 mei 1940 treedt het calamiteitenplan op Het Loo in. Rem: *“Daarvoor waren alle schilderijen en meubels genummerd. Dat kwam conciërge P.C. Wiessner goed van pas. Hij maakte foto’s van alle vertrekken. Dat bleek heel waardevol, zo kunnen we nu nog zien hoe het paleis er vlak voor de Duitse inval uitzag. Dat helpt ons enorm bij de aankomende herinrichting.”*



Conciërge P.C. Wiessner van Het Loo legde alle objecten voorafgaand aan de Duitse inval vast op foto's, zoals deze spiegel. © RCE, Amersfoort



Al op 12 mei staat de bezetter in Apeldoorn voor de paleispoorten. Op 13 juli verklaren de Duitsers al het Oranjebezit in Nederland, ook Soestdijk en Noordeinde, verbeurd. Tot 1941 blijft het rustig op Het Loo, als in de paleisvleugels Wehrmachtsoldaat worden ondergebracht. *“Om uit te rusten voor hun dienst aan het Oostfront.”*

In 1942 gebruiken de Duitsers het paleis als hersteloord voor de Wehrmacht. In de eerste bezettingsjaren gaan ze terughoudend om met eigendommen van de Oranjes. Twee officieren houden zelfs toezicht [..]. Dat verandert na 1942.

*“Ze namen privévertrekken van de familie in gebruik als slaapzalen voor de officieren. De Grote Zaal werd als eetzaal gebruikt.”* Niet lang daarna verschepen de Duitsers grote partijen meubelen, vloerkleden, ledikanten en spiegels naar Duitsland.

### 600 kilo brons en koper gered

Al die tijd blijft de staf van de koningin in het paleis. In het geniep redden ze meer dan 600 kilo bronzen en koperen voorwerpen, door ze onder de vloer van de eetzaal te verstoppert [..]. *“Alle belangrijke objecten, stukken uit voorgaande eeuwen, zijn overgebracht naar de vroegere Grote Eetzaal, waar ze zijn gefotografeerd. Daarna zijn ze in veiligheid gebracht, onder meer iets verderop bij het Oude Loo en het koninklijk jachthuis in Gortel.”*



Het Oude Loo

De Waffen SS gaat het paleis in 1944 gebruiken als *Kriegslazarett*. De discipline van de beginjaren is dan al ver te zoeken, de Duitsers wonen het paleis uit. *“Er is een hoop gezelligheid in de Bioscoopzaal. Daar worden films*

*vertoond voor de SS en ze houden er Weense avonden. Bij de bevrijding bleek dat betimmeringen kapot waren, spiegels gebroken, vloeren stuk. Overal lagen lege drankflessen [..].”*

Hooggeplaatste nazi's als Arthur Seyss-Inquart laten zich tegen het einde van de oorlog vaak zien op Het Loo. Ook NSB-leider Anton Mussert is er veel, om te jagen. Rem: *“Ze vonden het prettig vertoeven hier. Ze schoten op alles wat bewoog. Na de oorlog was het slecht gesteld met de wildstand [..].”*

### Jaar nodig voor herstel

Na de bevrijding keert koningin Wilhelmina niet meteen terug naar Het Loo. *“Ze hebben een jaar nodig gehad voor herstel en het terughalen van alle meubels. Niet eenvoudig, want de Duitsers hadden in 1944 nog stoelen overgebracht naar een SS-hersteloord in de Vogezes.”* Gelukkig heeft conciërge Wiessner dan zijn administratie nog. *“Aan de hand daarvan probeert hij alles weer neer te zetten zoals het op 10 mei 1940 stond.”*



Winston Churchill dwingt Wilhelmina

Pas als Winston Churchill op Het Loo te gast is, krijgt Wiessner de eer die hem toekomt. *“Churchill en koningin Wilhelmina dineerden in de Nieuwe Eetzaal. Churchill vroeg hoe het paleis zo ongeschonden uit de oorlog was gekomen. ‘Nou, er is hier van alles gebeurd’, zei de koningin. ‘Het was een puinhoop, u moest eens weten!’* Waarop Churchill vroeg wie de klus had geklaard. *‘Dat is het werk van mijn conciërge’, zei Wilhelmina.”*

Churchill vroeg hoe ze hem had bedankt. Dat heeft ze nooit gedaan, zegt Rem. *“Want hij deed volgens haar gewoon zijn werk. Toen zorgde Churchill ervoor dat [Wiessner](#) aan tafel kwam en de koningin hem ten overstaan van alles en iedereen moest bedanken! [..].”*



Onderzoek 'Oorlog in Arcadië' dr. Elyze Storms-Smeets, Gelders Genootschap Mail:  
e.storms@geldersgenootschap.nl